

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.033>

УДК 81'38:81'374:82-1

О.О. ТЕЛЕЖКІНА, доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки і психології,
Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002
E-mail: o_tele_o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

ПОЛІСИНДЕТОН У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ II ПОЛОВИНИ XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ТИПОЛОГІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

У статті проаналізовано полісиндетон як продуктивний засіб стилістичного синтаксису; виокремлено різновиди полісиндетону за такими критеріями: частиномовна належність повторюваної одиниці (сполучниковий, прийменниковий, частковий), контактність розміщення (контактний, дистантний), характер «граматичної реєстрації» (реалізується в реченнях різної граматичної будови), спосіб вираження (фрагментарний, наскрізний); констатовано поліфункційність розглядуваної стилістичної фігури, яка відіграє важливу роль у гармонізації мовно-поетичної оповіді.

Ключові слова: стилістичний синтаксис, мовно-поетична оповідь, поліфункційність, полісиндетон.

З-поміж синтаксичних засобів урізноманітнення ритму, відтінювання семантики слів, об'єднаних повторюваними одиницями, у мові української поезії вирізняється полісиндетон. Ця стилістична фігура активно представлена й у поетичних творах II половини XX — початку XXI ст., але попри це не ставала окремим предметом удокладненого вивчення в розвідках вітчизняних мовознавців. Лише в роботах деяких дослідників (О. Бистрова [1], Т. Мелкумова [10], І. Паров'як [11], Т. Сербіна [13], Л. Топчій [16]) є побіжні згадки про названу стилістичну фігуру. З огляду на активну поширеність полісиндетону у віршових творах досліджуваного періоду та його незначну розробленість в українській лінгвостилістиці вважаємо за доцільне розглянути його в пропонованій статті.

Цитування: Тележкіна О.О. Полісиндетон у мові української поезії II половини XX — початку XXI століття: типологічні характеристики та функційне навантаження. *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 33—47. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.033>

Мета розвідки — з'ясувати особливості реалізації полісиндетону як стилістичної фігури в мові української поезії II половини XX — початку XXI ст. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: сформулювати визначення поняття «полісиндетон», виокремити різновиди полісиндетону за такими ознаками, як частиномовна належність повторюваної одиниці, контактність розміщення, характер «граматичної реєстрації», спосіб вираження, функційне навантаження.

Об'єктом дослідження є мова української поезії II половини XX — початку XXI ст., предмет вивчення — полісиндетон як виражально-зображальний засіб організації мовної тканини віршового твору.

У дослідженні були застосовані такі методи: *інтерпретування* (для декодування фактів віршової мови), *описово-аналітичний* (інвентаризація і ґрунтовний аналіз виявлених різновидів розглядуваного мовно-художнього засобу), *типологізації* (виділення різновидів зареєстрованої стилістичної фігури), *функційно-стилістичного аналізу* (з'ясування ролі описуваного зображально-виражального засобу в організації мовної тканини поетичного твору), *узгаальнення* (формулювання дефініцій і висновків).

У науковій літературі полісиндетон визначають як стилістичну фігуру, що ґрунтується на повторенні однакових сполучників. Так, О. Квятковський визначає, що це «така побудова фрази, при якій усі або майже всі однорідні члени речення зв'язані між собою одним і тим самим сполучником» [8: 376]. Подібно потрактує і Р. Мейер: «полісинтетичний зв'язок — навмисне багаторазове використання сполучників під час з'єднання двох чи більше членів речення» [20: 90]. О. Сковородников своє тлумачення дещо доповнює, порівняно з попереднім визначенням: «надлишковий із граматичного погляду повтор сполучників при з'єднанні однорідних членів, частин речення або речень у складі складного синтаксичного цілого, що надає висловленню експресивного характеру» [14: 241]. О. Селіванова відзначає, що «полісиндетон — стилістична фігура мовлення, що полягає в повторенні однакових сполучників у простому чи складному реченні» [12: 564], тоді як А. Загнітко, описуючи полісиндетон, не бере до уваги просте речення: «стилістична фігура, що охоплює принцип побудови складного речення, тексту, за якого постпозитивні рівнорядні одиниці тексту приєднуються до попередньої за допомогою того самого сполучника (здебільшого єднального)» [7 I: 86]. Аналогічно інтерпретують полісиндетон і деякі закордонні дослідники, зокрема Й. Балух та П. Геровські [17], Р. Фор, А. Цукер та С. Мелле [18], М. Форсайт [19]. І лише в «Словнику літературознавчих термінів» зроблений акцент на повторенні сполучників, але не йдеться про структуру самої синтаксичної конструкції: «фігура поетичного мовлення, вповнена повторюваними однаковими сполучниками задля посилення ліричної виразності чи медитативності» [9: 73]. Отже, незважаючи на спільність наведених дефініцій — повтор того самого сполучника, є відмінність: у формулюваннях немає єдності щодо будови синтаксичної одиниці, у якій цей сполучник уживається. Але це не єдиний сумнів щодо повноти визначення досліджуваної стилістичної фігури.

Як відомо, у перекладі з грецької мови друга частина терміна «полісиндетон» — σύνδετον означає «зв'язаний» («зв'язаний» = «сполучений» = «з'єднаний»), яку потрактовують тільки як «сполучниковий» («зв'язаний у синтаксичне ціле за допомогою сполучника» [15 IX: 570]). Проте, на нашу думку, доречніше говорити про «сполучений» як «поєднаний один з одним, пов'язаний у взаємній відповідності, гармонії» [там само: 568], адже для поєднання слів у словосполученнях і реченнях використовують не лише сполучники як «клас слів, який має категоріальне значення зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті» [4: 275], а й прийменники («незмінну службову частину мови, категоріальним значенням якої є підрядний зв'язок іменника (або його еквівалента) з іншими словами у реченні або словосполученні» [там само: 261]) та частки (службові слова, призначені «для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів» [там само: 288]). Це підтверджують такі приклади: *Крізь бурю знищення, / крізь битви чорторії, / крізь хащі вибухів, / крізь горя пароксизм / не ти мені, / а я тобі приніс / ковток води, / один ковток надії* (М. Бажан); *Отам мій світ, моє життя лежить / За обрієм, / за даллю, за війною* (А. Малишко) — повторення прийменників як складників накопичуваних однорідних елементів речення; *Бо найстрашніше все-таки, коли / ні радості, ні горя, ні печалі. / Й не годен ні хвали ти, ні хули, / немов дірявий човен на причалі* (В. Базилевський); *Хай не ятрить рани він, / хай він сміх мій тільки й чує, / хай у згйдній вже крові / забуття лиш розкошує* (С. Йовенко) — нанизування часток як вияв смислового посилення висловленого. Можливість існування такого твердження доводять не лише зафіксовані зразки, але й теоретичні висновки дослідників [5: 145; 6: 168—220; 14: 245; 1: 51]. О. Сковородников, визнаючи можливість формування полісиндетону за участю прийменників, відзначає, що «визнання багатоприйменниковості різновидом полісиндетону, очевидно, виправдане, оскільки цей прийом виконує функції», аналогічні багатосполучниковості [14: 245]. Ф. Джаубаєва наголошує: «Частки — це один із засобів зв'язування тексту, що вказує на передінформацію, яку читач декодує» [6: 219].

З огляду на це, розглядаємо полісиндетон як *стилістичну фігуру, яка ґрунтується на ритмічному повторенні однакових сполучників, прийменників або часток із метою досягнення гармонійної організації поетичного тексту.*

Результати спостереження уможливають виокремлення різновидів полісиндетону за такими критеріями: частиномовна належність повторюваної одиниці; контактність розміщення; характер «граматичної реєстрації»; спосіб вираження, функційне навантаження.

Зафіксовані випадки вживання полісиндетону засвідчують можливість виділення трьох його різновидів *за частиномовною належністю повторюваної лексики.*

Сполучниковий полісиндетон ґрунтується на повторюванні тих чи тих сполучників. Зафіксовані випадки утворення рядів за участю сполучників:

а) сурядності:

— єднальних: *Він — пачкар пісень, і мандрівник, / І співець, і лицар, і жєбрак (М. Бажан); Перекричавши свою смерть, / впершись безумними очима в небо, / все зробиш сама, / і розірвеш на собі сорочку, / і оповиєш немовля. / І в брезентових ризах на голім тілі / ступиш на берег (В. Герасим'юк);*

— протиставних: *Я вітрилом в тобі пропаду безкрило... / Я зорею помру в глибині холодній... / Але як тріпотіло в тобі вітрило! / Але як тій зорі хотілось в безодню! (С. Йовенко); Отож, уклін вам від солдата, / що пізно так — простіть мене. / Він там лишився. В медсанбаті. / Я думав — полк наздожене. // А я... / А звати мене Йваном. / А сам з полтавського села. / А в Ризі вчиться син мій — Яніс (В. Бойко);*

— розділових: *Оригінальності від них не ждїть: / Шпаки — це імітатори веселі; / То іволга у пісні їх дзвенить, / То хлопчик, друзів кличучи, свистить, / То соловейко розсипає трелі, / то колесо немазане скрипить (М. Рильський); Чи ти прибиральник, чи тєсля в артілі, / знавець в корабельнім чи в атомнім ділі, / чи доїш корови, чи сталь тверду вариш, — / нам друг ти хороший, і брат, і товариш (П. Тичина); А у житті хоч зливно, хоч посуха — / каменєпаду щєдрї врожаї (С. Ринкевич);*

б) підрядності:

— мети: *І пам'ятно серцю — за скруту зими / пташиного літа грядуть вітражі. / Аби тільки крила служили як слід. / Аби тільки голос жагою дзвенів. / Аби тільки тіло підняти в політ, / що знову поважча вагою снігів (В. Базилевський); І тонко дзенькала божниця / Під голосний диячий спів: / — Ти сійся, зерно та пашиця, / Щоб хліб господарю родив. / Щоб плуг тримавсь, був кінь здоровим, / І сам господар не знеміг, / Щоб нивки — не копу полови / Мав паляницю і пиріг! / Щоб у полях рясна пороша / Пригрїла зернятка в ріллі, / І щоб життя було хороше (В. Боровий);*

— причини: *Учителько провінціальна! Нині, / І завжди, і навіки ти живеш, / Бо ти — сумління, що горить в людині, / Бо ти — в стражданні радощі без меж (М. Рильський); Хотів був закричати, / Та й змовк, / Бо зрозумів: / Усе — від собачати, / Бо постеріг, / Що тут одне воно / Вщасливлює усіх (В. Мисик);*

— допусту: *З людьми я буду і проб'юсь. / Хоч ти тужила про біду — / Пожари, бранців і орду, / Хоч вікна в дроті (В. Боровий); Ти думав: хоч нині не треба оцих в самоті. / Найменшого просиш: хоч ти не дивися на мене. / І він опускає зіниці свої золоті, / бо в нього є ангел — ти думав, також прокажений? (В. Герасим'юк);*

— порівняльних: *Ставні берези вздовж дороги / Обабіч стали в два ряди, / Як почет непорушно строгий, / Як срібні верби край води (М. Рильський); Вкладається день рушниково під ноги — / і довшують тіні, коротшають миті — / березовим сміхом обличчя умиті / і, наче в дитинстві, не страшно їм знову. / І страшно, неначе в дитинстві, їм, звісно. / І я прокидаюсь, неначе від крику (В. Бойко).*

Найчастіше натрапляємо на зразки з єднальним сполучником і.

Окрему групу утворює досліджувана фігура, основу якої становлять сполучні слова:

— займенникового походження: *Яке привілля для поета, / Яка блакить широколета, / Яка в майбутнє світла путь! / Студенти бджолами гудуть / У стінах університету* (М. Рильський);

— прислівникової природи: *Хай доля, як шашки, літа переставить, / душа дивуватися не перестане, / допоки цей вітер свавільний в обличчя, / допоки дорога заманливо кличе, / і поле в надії, і лагідне небо, / допоки цей простір заглиблений в себе* (В. Базилевський); *І приведеш дружину (щоб цвіло!), / тривожно-юну, з ласкою в брові. / Як не обнять вас домом і теплом, / як не сказати вам: живіть, живі!* (І. Жиленко).

Базою прийменникового полісиндетону є нагромаджені прийменники, які разом із тими чи тими відмінковими формами іменників характеризують певні смислові відношення:

— просторові: *А був світанок, / Лишенько, світанок! / У цім садку, у хаті, у повітрі, / В твоїх очах, у думках / Був світанок...* (Л. Талалай); *Він стоїть серед листя, / серед чотирнадцятого жовтневого дня, / а тепер уже — вечора, / і над ним, / серед листя, / серед чотирнадцятого жовтневого вечора / стоїть холодна зоря* (І. Римарук);

— місця: *Відгоріло бенгальським вогнем / біля рук, біля кіс, біля серця...* (Т. Шамрай);

— причинові: *Комусь приймач тамує спрагу / від самотності й тужби, / від глухоти суєтних буднів / чи потаємної ганьби* (С. Йовенко); *Уже давно душа на бистрині. / Тепер їй вільно мчати в безбережжі. / Близька й далека! / Ти пробач мені / за неухагу, за гордині вежі, / за дріб'язковість, за суєтний крам / докорів і за стриманість несмілу* (В. Базилевський);

— мети чи спонування до певної дії: *Куди іду? / Попереду маршрути / несходжені. / На щастя, на біду, / шукаю квітку сонцесайну руги* (С. Ринкевич);

— способу дії: *Стрибок. / Падіння / головою вниз, / скрутило мязи враз, / розсік морозу вріз, / суглоби рве по швах, / хребет до тріску гне, / на друзк, / на брязк, / на стиск, / на смерть / волочить, стаскує, жене, / вогненна круть, зелена верть / до пня розколює мене* (М. Бажан);

— вказівка на необхідність захисту: *Як вирішити цю складну проблему: / продовжити життя, оберегти / людину від свавільної сльоти, / від горя, від сум'яття, від омани, / а що як поталанить їм неждано?* (В. Базилевський);

— окреслення явища, у сферу впливу якого потрапляє об'єкт: *Під пильним оком шпигунів, / Під млосним зором паній, / Під н'яний гарнізонний спів, / Під гвалт розгуляних, розбещених компаній / Тягти цей рік* (М. Бажан);

— називання об'єкта розмови, роздумів: *Про що здогадатися ніяк щасливим? / Про щастя. / Про те, що цей вмитий грозою, / сіяючий день / <...> / для нас приберіг* (С. Йовенко);

— окреслення сфери діяльності: *В науці, в техніці, в літературі / веління дня вриваються, мов бурі* (П. Тичина) або прояву якоїсь ознаки: *як знайти мажор / у протилежності / у новій суті / у співучих дошках / в озвученому домі / не опускає рук / маестро — ритм* (І. Калинець);

— позначення вищої міри вияву чогось: *Ну як це літо перебути, / Спекотну цю, липущу гідь?! / Над всі прокляття, над покути / Могли й нічого не робить. // Над всі розпуки і над скрути / Найтяжче все-таки одно: / ну як це літо перебути* (В. Забаштанський).

Послідовне повторення того чи того прийменника, що утворює полісиндетонний ланцюжок, сприяє більш чіткому увиразненню смислових відношень, передаваних у текстовому відтинку.

Полісиндетон, заснований на повторенні часток, кваліфікуємо як частковий. Такий різновид розглядуваної стилістичної фігури формують модальні частки:

— заперечні: *Не вирвати мене з гуцульської кахлі, / не видерти, не зішкребти. / Не вирватись мені з гуцульської кахлі. / Просто не вирвусь* (В. Герасим'юк); *Літо, сестричко, вже перевалило за гребінь — / звідки тут повені взятись чи буйному цвіту... / Вибач його. Не кляни, не жалійся, не гребуй: / літо як літо* (Л. Вировець);

— наказові: *хай там чим обернеться цей світ невловимий мов майя / хай яка не чекає нас пуста поразка чи згуба / збережи в собі те що здається цілком нереальним / збережи це ніщо і воно вбереже тебе люба* (Ю. Іздрик);

— питальні: *Хто ішов навздогін? / Чи недоля? Чи смерть? / Чи то часу знетямлені ритми? / Та поглинула тайну глуха круговерть. / Нерозкритий конверт. / Нерозкритий* (С. Йовенко).

Найбільш частотною з-поміж уживаних для утворення полісиндетону є заперечна частка. Проте загалом цей різновид не вирізняється значною поширеністю.

Полісиндетон, утворений за допомогою сполучників, сполучних слів, прийменників чи часток, виконує важливу організаційну роль у поетичних текстах досліджуваного періоду.

Компоненти полісиндетонного ряду можуть розміщуватися:

— один за одним, як-от: *Дівочою піснею північ озветься, / Відлунить зітхання, чекання, красу, / І перепел в житті дозрілим жахнеться / І дужими крилами струсить росу. // А дівчинці знову наснитись / І вечір, і верби, і став, і вода, / І те, як щоденно над хатою птиця / Кружляє, кружляє, але не сіда* (Л. Талалай) — спостерігаємо вертикальний і горизонтальний контактний полісиндетон;

— на певній відстані один від одного (зазвичай через рядок): *Повів: за помилку, мовляв, і за строк, / Звичайно, пробачте! І ось партквиток* (В. Забаштанський); *І вже не назвати ніяк — / тільки другом. / І вже не назвати ніяк — / тільки братом. / І навіть, якщо він у чомусь вас зрадив, / він буде собою, / не кимось там другим* (Т. Шамрай) — реєструємо вертикальний дистантний полісиндетон.

Подеколи трапляються зразки, які ілюструють поєднання контактного і дистантного полісиндетону: *І юність моя / На світанні вирує / І чашу солодку / Свою допива, / І лунко сміється, / І жадно цілує, / І пісню останню / Безсмертну співа* (Л. Талалай).

Спостереження засвідчують переважання контактного полісиндетону як вертикального, так і горизонтального.

Місцем «граматичної реєстрації» полісиндетону (незалежно від його різновиду за частиномовною належністю) є такі синтаксичні конструкції:

а) просте речення:

— нанизування простих речень, які починаються одним і тим самим сполучником: *І дощ. І дощ. І тільки дощ. І листя...* / *Від ранку в ніч — лиш вечір, вечір, вечір* (І. Жиленко); *Снівали діти — / і така завія впала з рушника / в піски, / що кулі заблукали!.. / І світло випито до дна. / І батько знов налив вина. / І решток вихлюпнув на скали* (І. Римарук); *Ніхто, крім мене, в тім не винуватий, / що впевненість, бува, в кущі чкурне, / що мозок розм'якає, наче вата, / коли паразитує в ньому «не». / НЕ здужаю. / НЕ можу. / НЕ зумію!* (С. Ринкевич);

— нагромодження однорідних членів: *По травах, по листю, по гравію / в перебігу — світло і тінь. / Дзвенить над садами Молдавії / летюча легка мерехтінь* (В. Базилевський); *Не стало ні вчителя в учнів, ні страху* (В. Забаштанський); *Горіла земля. / Ти мені називався тоді / і братом, і батьком, і сином, а тільки не мужем* (А. Тимченко);

б) складне речення:

— суміжні частини складного речення починаються тим самим сполучником:

- із сурядним зв'язком: *Я не знаю нічого про неї — / звідки рід її? хто в неї вдома? / чи самотня була вона? / чи лишалася в присмерку пустки / із болючим питанням: / **ЧИ ВИРОСТУТЬ В УЧНІВ... СЕРЦЯ*** (С. Йовенко); *Але ж і гілочка на вітрові тривожна. / Горіх не кожний розкусити можна. / А вік, неначе сито чи мочало, / А світ неспізнаний збиткується неначе, / А ти до нього горнешся і плачеш* (О. Тараненко) та ін.;

- із підрядним зв'язком: *А наші діти вийдуть в поле, / де сходять птахи молоді, / де сповідь дна, немов би повідь, / дає розкутись воді* (І. Калинець);

- із різними типами зв'язку: *Застугоніли армії галопи, / І їх натхненники, вчуваючи кінець, / Серця перекопали на окопи / І захищаються з покопаних сердець!.. // **Не сплять всі партії, всі уряди не сплять, / Не спить трава і пам'ятники теплі, / Не сплять доріг зелено-сиві петлі, / І час не спить, щоб вирок підписати!..*** (М. Вінграновський); *А відгадкою такої загадки / є ти, квітко вогнику, / є ти, квітко бузьків огню, / **що** ростеш у лузі, / **що** ростеш на болоті, / **що** цвітеши цвітом із червоними пелюстками* (В. Голобородько);

— повторювані службові частини мови сполучають однорідні члени речення в одній із предикативних частин складної конструкції: *Та й пішов у безвість, у бинтів остуду, / Щоб не йти до суду крізь печаль садів* (В. Забаштанський); *Скрізь, де пам'ять війни, — / в бронзі, в камені, в меморіалах / я стрічаю погляд її* (С. Йовенко);

— повторювана одиниця вжита і в суміжних частинах складного речення, і для поєднання однорідних членів: *Василь Еллан, Василь Еллан!* /

Чи йду на гору, **чи** на лан, / **чи** рух в заводі чую, бачу, / що діє в бистрому строю, — / я завжди згадую твою / гарячу, невгамовну вдачу (П. Тичина); **Тривоженні роздуми обпалюють, / І знову серце промовчить, / І я зігріюся печаллю / І синім місяцем вночі** (Л. Талалай) — сполучник з'єднує предикативні частини, а прийменник є невід'ємним елементом граматичної будови компонентів безсполучникових складних речень: **Життя без руху, сонце без тепла, / без ляку ніч і двері без порогу, / без неньки хата і вітвар без Бога, / без вітру буря, видиво без тла, — / любов без крайнощів, без гріз, без / патологій — / і ти без мене, і моє без твого** (О. Різників); **І смійся, смійся, смійся, поки день! / День для кохання, день для боротьби, / день для труда, для захвату і злості. / День для екстазу творчості, для росту. / День холоду і день вогню в собі** (І. Жиленко);

в) речення з прямою мовою: **Ізнову північ. / Спи, місяченьку. / Була-була зірка біля місяця — / і не стало; / — Де ти, зірочко? — і нікому відповісти; / — Де ти, зірочко? — і почувся голос; / — Де ти, зірочко? — і блищала вона. / А в ніч, коли місяць горів увостаннє, / закотилася зірка. / Спи, місяченьку, спи** (А. Тимченко) — повтор єднального сполучника на початку слів автора та насичення підрядним сполучником *де* завдяки подвоєнню.

Спостережені також випадки, які вказують на можливість утворення полісиндетону з повторюваних службових слів, які вживаються в суміжних реченнях, що різняться будовою: **І завірюха падолисту, / І дум осінніх завірюха... / І тільки друга треба, друга, / Аби навзгак не впасти хлистом** (А. Мойсієнко); **А час стіка / І ніжністю облива / І доторки, і слова. / І стелиться хміль трава... / І диво трива, трива...** (В. Романовський).

За способом вираження розрізняємо *фрагментарний* і *наскрізний* полісиндетон.

Фрагментарний полісиндетон співвідноситься з певною частиною тексту: **Доки в серці бажання не пізні, / Доки юності чиста пора, — / Подаруй мене, Земле, Вітчизні / І води подаруй із Дніпра. // Доки доля дорогу стеле, / Доки в снах я літаю ночами, / Доки весни стоять за плечима, — / Подаруй мені дівчину, Земле!** (М. Вінграновський) — перші рядки у двох строфах вірша виражають мікротему «час»; **В беріз отримав квітень візу, / Приїхав, квітнучи, в село. / І теплий сон гудінням лісу, / Як вітром птаха, віднесло. // І стежка кинулась до хати / І заховалась під поріг, / І на душі — як перед святом, / І думи — довші від доріг** (Л. Талалай) — анафорична багатосполучниковість в одній строфі твору сприяє увиразненню філософських роздумів автора; **Інший більше не сниться. / Він десь живе іншим життям / і переймається іншим. / А я чую дитячі голоси з вулиці / і думаю, що все могло би бути / зовсім по-іншому, / якби не зустріла тебе, / якби взимку не було холодно, / якби ніч не змінювала день, / якби світ не було створено / і якби замисел Його / не був простим і дивовижним** (А. Тимченко) — сполучниковий полісиндетон використаний для відтворення мікротемати «умова»; **Все, що було, тепер позаду: / І запах яблучний із саду, / І хміль дівочого лиця, / І невгамовність олівця... / Стає нестримною дорога / За обрій часовий, до Бога, / А поруч ладан і свіча. // Майне туман і сонна балка, / Ріка із човником,**

рибалка, / І рідний дім, і мамин погляд, / І звідкись, а неначе поряд — / І все стирається, зника, / Мов записи чорновика / Чи зібране під зиму з поля (В. Романовський) — окремі епізоди у двох строфах твору (це увесь текст), що розкривають мікротему «минуле».

М. Веккесер, окрім мікроструктурного (у нас — фрагментарного) виокремлює макроструктурний полісиндетон, який збігається з цілим текстом. Дослідниця зауважує, що такий полісиндетон є структурним організатором композиції усього твору [2: 13].

У сучасній українській поезії зразки такого полісиндетону поодинокі. Зокрема це твір М. Побеляна «І»: *І місяць крапкою над «І», / І скло побите неба долі, / І ніч. І літо... На воді / Іскрилась срібна тінь тополі. / І ти — чужа така тоді, / І я... І вигадані болі, / І дотик-опік: будь біді... / І ніжність — наче дрібка солі... / І Бог на білому коні, / І хворий Гоголь на коліні... / І тихе, наче подих — «Ні»... / І люзії мої осінні... / І цей сонет на букву «І»... / І щастя пошуки донині...*

Зареєстровані також дещо відмінні варіанти вияву, які, на нашу думку, правомірно кваліфікувати як наскрізний полісиндетон: *Де була весна? / Де були птахи? / Де була вона? / Де ти? / Де травневий грім? / Де зірок вогні? / Де були вони? / Де ми? / Де сумує ніч? / Де зійде зоря? / Де ми віч-на-віч? / Де я? / Де весняний кіт? / Де душа в руці? / Де нічний політ? / Де всі? // Осінь, о-о! / Це осінь. О-оо! / Та осінь — небо на вітті дерев. / Осінь, о-о! / Це осінь. О-оо! / Та осінь — де ти тепер?* (В. Захабура) — 16-компонентна полісиндетонна конструкція формує засновок, який власне може бути не лише окремою строфою (як пропонує автор твору), а й окремим твором, оскільки має внутрішні логічні акценти, які вказують на його смислову завершеність; або: *І мати зітхне: слава богу... / І батько про справи спита, / коли я вернусь до порога / із мандрів по дальніх світах / І де мене тільки носило, / і що там зі мною було, / і пасмо з'явилося сиве, / і зморшки лягли на чоло... / Про все говоритиму довго, / аж поки збагну — суєта!.. / І мати зітхне: слава богу... / І батько про справи спита* (В. Бойко) — полісиндетон розміщений в абсолютному початку й абсолютному кінці твору — повторювані рядки, які складають епістрофу, що є своєрідним полісиндетонним обрамленням, і серединні чотири рядки, відділені від перших і останніх рядків симетрично; перші рядки — це запитання, а серединні — відповідь.

Таке оформлення творів, і смислове, і графічне (суцільні 16 рядків і симетричний малюнок 2+4+2 — відповідно), уможливило потрактування таких зразків як наскрізного полісиндетону.

Полісиндетон, маючи потужний стилістичний потенціал, виконує різне функційне навантаження в поетичному тексті. У сучасних розвідках із лінгвостилістики зазначено, що полісиндетон «надає мовленню сповільнений ритм» [1: 51; 11: 153], «посилає в мові ефект виділення основних смислових акцентів» [16: 59], «надає мові урочистості, пафосності» [13: 69], «підкреслює цілеспрямованість і єдність перелічуваного» [8: 376], «створює ефекти урочистого уповільнення мовлення або накопичення нових вражень і переживань, служить засобом експресивності» [12: 564],

«полісиндетон створює ефект міркування, рівноваги та тривалості» [3: 58], виконує виражальну, зображальну, посилювальну, характерологічну, текстотвірну, композиційну, інтонаційно-ритмічну, оцінювальну, ритмотвірну, фоносемантичну функції, а також функції гармонізації, фігуративізації, геометризації у процесі формування внутрішньої структури поетичного тексту [2: 13—18; 6: 25—37]. Узагальнюючи наявні теоретичні відомості й результати аналізу дібраного фактичного матеріалу, засвідчуємо, що в українській поезії II половини ХХ — початку ХХІ ст. полісиндетон реалізує широкий спектр стилістичних функцій.

Службові частини мови як компоненти полісиндетону, ніби відмежовують лексеми, що утворюють однорідний ряд, одна від одної і при цьому смислово виділяють їх, викарбовують на фоні інших слів, створюючи певну настроєвість: *Верталися в вінках, в піснях, в ієрі, в розгоні, / Павло поперед всіх стрибав, змішив мене* (М. Бажан) — грайливо-піднесену; *І ні вблагати, ні збагнути, / Ні проклясти, як вже не раз. / І на душі над всі покути, / Синці від камінців образ* (В. Забаштанський); *Не подаруй мені вагання. / Не зрозумій і не прости. / Та все ж важке моє мовчання / своїм мовчанням захисти* (В. Базилевський) — відтворення психоемоційного стану ліричного героя.

За допомогою полісиндетонних конструкцій митці зосереджують особливу увагу читача на тому чи тому смисловому фрагменті твору, як-от: *Ударився дзвін головою об землю / — посивів. / У церкві ноги підкосилися від зойку. / Перев'язав Бог Україну Дніпром, / завдав на плечі і забрав з собою. / А ми лишилися / без Бога, / без України, / без Дніпра, / без самих себе. / Молимося в нових церквах, / б'ємо у нові дзвони. // Чи повернеться? Чи поверне?* (В. Слапчук); або: *Все життя я втікала від Тебе. / З самого дитинства: / у добробут, / у бабину хату, / у квітку, у пташку, / в рідний краєвид, / у смачну їжу, / в самотність, / у пригодницьку книгу, / в авантюру юності, / у брость калини... / А тепер у всьому / знаходжу Тебе* (О. Голуб), створюючи таким чином «смісловий епіцентр». Таке увиразнення як окремих лексем, так і смислових фрагментів поетичного тексту вказує на те, що полісиндетон виконує **функцію акцентуації**, яка сприяє не лише виділенню ролі кожного слова-складника, але й посиленню однакових або протилежних смислів, витворенню смислової єдності твору.

До нанизування сполучників, прийменників чи часток митці вдаються і для створення наочно-образного опису:

— природи: *Зацївів бузок над живоплотом, / крізь гроно — стріли вогняні. / Така оранжева на дотик / кора надвечір на сосні... / І теплий дощ, і мокра глиця, / і сонця золота лисиця / колін торкнулась — лисенят. / І загорівся жовтий ситець, / і заспівала мурашня* (І. Жиленко); *Цей простір бентежно заглиблений в себе, / цей вітер свавільний, і поле, і небо, і графіка лісу на синьому тлі* (В. Базилевський);

— простору: *...Ще не раз колись розквітну! — / Чи в цеху, чи над ріллею / мисль моя когось зачепить* (П. Тичина); *Я живу, / де шахти і зірниці, / Де хлібами славляться лани, / Де щоденно / Стверджують криниці, / Що нема*

/ Без неба / Глибини (Л. Талалай); *І народиш дочку / на іншому кінці світу, на ріці, / на лісоплаві, на бистрому і страшному Єнісеї, / на плоту, одна на плоту, / в чоловічому танці габів* (І. Герасим'юк);

— певного явища: *В піснях і труд, і даль походу, / І жаль, і усміх, і любов, / І гнів великого народу, / І за народ пролита кров* (М. Рильський); *На тій землі, / де ще почувеш восени троїсті, / де Бог ночує в кожному атеїсті, / де кожні вісті — як останні вісті, / якщо й незлі, / де ветхий міт / живіший од насущної мороки, / де мовчазні сороки і пророки, / де кожен зирить на чотири боки, / як Світовид* (І. Римарук); *Вікно було. / Крізь привида посадок, / крізь луни у безвиході дворів, / крізь паузи серцевих пересадок / у тім вікні світильник все горів* (Т. Шамрай);

— зовнішності: *Фотографи — історики доби. / І пада відсвіт істини високий / на лиця, на опуклі ці лоби, / на змах руки і гострий прижмур ока* (В. Базилевський);

— індивідуального світовідчуття: *Я завше там, де труд, де людно, / де разом: думка й почуття. / Без чистоти — творити трудно, / без творчості — нема життя* (П. Тичина); *Так в кожного якоїсь миті / заходить світ. На шал троянд, / на шелести, на друзки світла / розіб'ється високе «Я»* (І. Жиленко); *Але в душі моїй збережені / І грають фарбами сьгодні / І світ росинки обережної, / І цвіт, і трави прохолодні. // А давні радості й обиди, / Думки, народжені в тривозі, / Приймають форму, ніби видих / У тихий ранок на морозі* (Л. Талалай).

Це підтверджує можливість виконання полісиндетонними утвореннями *зображувальної функції*.

Прикметним є використання багатосполучниковості, багатоприйменниковості чи багаточа́стковості для посилення виразності тих чи тих емоцій і відчуттів:

— максимальний вияв емоційного напруження: *І пекло нас, і палило, / І в'ялило, мов стебло, / А проте на серці мило / І відрадно в нас було* (М. Рильський); *Сліди життєвих струсів і невдач — / і давній розпач, і недавній плач, / і навіть радість, чиста і прекрасна, / наш куций вік вкорочують дочасно* (В. Базилевський); *Ні, не жаль мені, не жаль нітрошки / Ні вогню тих років, ні золи* (В. Забаштанський) (префікс перегукується із основним ланцюжком полісиндетону); *І скільки сонць проплеще над тобою. / Ні заздрості, ні прикрого жалю, / ні люті, ні жадоби, ні в'язниці* (І. Жиленко); *Були сніги, і пустоцвіт, і розпач, / але кохання горем не було!* (Т. Шамрай);

— сподівання: *Стоїть і все. І, мабуть, що чекає — / чи є на кого, чи нема, хто зна. / А потім раз — і блідне, і зникає. / А люди йдуть, подумавши: мана* (А. Тимченко);

— спокій: *Нема ні спраги, ні страху, / ні сонячних ілюзій. / Дрімає кішка на даху, / я вишиваю блузу* (І. Жиленко);

— спонування: *Ні, не жаль за чимось чи за кимось — / Твій невчасний, недоречний жаль. / Не спиняйся, не згадуй, не затримуйся, / Тільки віри, глумливий віри усталь!* (М. Бажан) — префікс у прикметниках підтримує повторювану частку і цим посилює ефект повтору;

— упевненість: **Ні** нужда, **ні** безробіття, / **Ні** сезонна праця люта, / **Ні** рибальських хиж лахміття, / **Ні** ядучих шахт отрута, / **Ні** бездонних багнищ згуба, / **Ні** безмовна пуста сіл / **Не** згасили мрій і сил / **У** народу-жителюба (М. Бажан);

— тривога: **Ну** як би я міг без твоєї усмішки? / **Не** міг би я бачить **ні** трав колихання, / **ні** погляду гір, **ні** тремтіння берези, / **ні** в озері тім рябонтиння, одсоння... (П. Тичина); **Сирена** завила, / **Тривога!** **Тривога!** / **І** сон обірвався, / **І** стиснувся світ. / **І** перед очима / **Тільки** дорога, / **І** чути лише / **Тупотіння** чобіт (Л. Талалай); **не** відрікайся сну свого / **не** відрікайся дня золотого / **не** відрікайся сивого болю / **за** мною / **за** собою (І. Калинець).

Безперечно, полісиндетон у такому використанні не є носієм зазначеного смислового вияву: повторювані службові слова сприяють його підсиленню.

Таке уживання полісиндетону вказує на його потенції в **актуалізації емоційного складника висловлюваного**.

Полісиндетонні конструкції, компонентами яких є порівняльні сполучники, утворюють порівняння:

— прості: **В** ній похливість, і зухвалість в ній, / **І** світлість звуків, **мов** роса на зелі, / **І** синя тінь, **мов** тон віолончелі, / **І** в ній — ти сам, твій поклик, **подих** твій (М. Бажан) — елементи полісиндетону, що є компонентами порівняльної конструкції, стосуються різних об'єктів зіставлення;

— поширені: **Знадобиться** все красиве, / **Все** здорове, **все** міцне, / **Як** того Дніпра розливи, / **Що** електрику жене, / **Як** гаряча досі рана / **Найдавнішої** доби, / **Як** берези Левітана, / **Як** Шевченкові дуби (М. Рильський); **А** ми тут, / **ми** тут з тобою, / **близенько**, / **як** вода у криниці, / **як** квітка барвінку у віночку, / **як** відгадка у загадці (В. Голобородько) — багатсполучниковий ланцюжок, що відтворює ознаки, з якими зіставляють одиницю порівняння.

Такі зразки засвідчують, що полісиндетон має потужні внутрішні ресурси для виконання **функції метафоризації**.

Важливу роль відіграє полісиндетон і в побудові поетичного тексту: він сприяє структурно-смислового розгортанню поетичної оповіді, тобто виконує **композиційну функцію**. Це особливо відчутно, коли увесь текст побудований на основі полісиндетону, як-от: **Якщо** вистрілити в людину — / **вона** помре. / **Якщо** просто вистрілити — / **вона** злякається. / **Якщо** не стріляти зовсім — / **самому** страшно (В. Слапчук).

М. Веккесер відзначає, що «цю функцію реалізує тільки макроструктурний дистантний полісиндетон поліпредикативного типу з анафоричним розміщення сполучника» [2: 16]. Власне, саме це й ілюструє щойно наведений приклад: сполучник на початку кожного складнопірядного речення, яке складає два поетичні рядки, тому й дистантно розміщений.

Однак опрацьований фактичний матеріал засвідчує, що композиційну функцію також може реалізувати контактний полісиндетон: **Не** горнися до плеча, / **Не** берись за руку, / **Не** тривож мою печаль, / **Не** відлякуй муку. // **Не** порушуй самоти, / **Не** чіпай відчаю. / **І** прости мені, прости, / **Як** тобі

прощаю (В. Слапчук) — нанизування спонукальних одиниць, смислове насичення яких підкреслює повторювана частка *не*, дає логічну розв'язку-прохання; *де в одних не вода — вода / де у других у дланях сонце / де у доні родиться доньця / де у денця немає дна // де вертають синічі сні / понід скошені оболочи / де зима по обидва боки / переораної весни // де твоя золота орда / випасає небесні вівиці / де росою трава повінця / у пророслу зорю впада* (А. Бондар) — у першій строфі спостерігаємо контактну анафоричну багатосполучниковість, яка в другій і третій строфі плавно переходить у дистантну, створюючи цим наскрізну полісиндетичну вертикаль.

Із викладеного висновковуємо, що полісиндетон — активно реалізовувана в мові української поезії II половини XX — початку XXI ст. стилістична фігура поетичного синтаксису. У поезії досліджуваного періоду зареєстрований сполучниковий, прийменниковий і частковий полісиндетон із контактним чи дистантним розміщенням компонентів, відображених у простих реченнях (в окремих одиницях при їх послідовному нанизуванні; при нагромадженні однорідних членів), у складних конструкціях із сурядним, підрядним зв'язком, із різними типами зв'язку, а також у реченнях із прямою мовою. В опрацьованих творах утілений фрагментарний і наскрізний різновиди полісиндетону, які відіграють важливу роль у формуванні мовної тканини вірша: виконують зображувальну, композиційну функції та функції акцентуації, метафоризації, актуалізації емоційного складника висловлюваного й гармонійної організації простору поетичного тексту. Це вказує на поліфункційність полісиндетону як стилістичної фігури, яка уможлиблює створення своєрідного ритмічного рельєфу тексту.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні полісиндетону, оприявленого в прозових і драматичних творах, із метою з'ясування специфіки його реалізації в різножанрових текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрова О. Домінантний образ і поетичний синтаксис. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. № 35. С. 49—59.
2. Веккесер М.В. Полісиндетон как стилистическая фигура (на материале современного русского языка): автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Красноярск, 2007. 24 с.
3. Вовк А.В. Експресивний синтаксис у системі ідіостилю письменника (на матеріалі «Щоденників» О. Гончара): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпро, 2020. 182 с.
4. Горпинич В.О. Морфологія української мови. Київ, 2004.
5. Гусарова Н.Д. К проблеме изучения поэтического синтаксиса причитаний И.А. Федосовой. *Русская историческая филология. Проблемы и перспективы*. Петрозаводск, 2001. С. 143—149.
6. Джаубаева Ф.И. Гармония поэтического текста А.С. Пушкина: Полісиндетон. Ставрополь, 2008.
7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Т. 1—4. Донецьк, 2012.
8. Квятковский А.П. Поэтический словарь. Москва, 1966.
9. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ, 1997.
10. Мелкумова Т.В. Прагматична роль багатосполучниковості (на матеріалі мас-медійних текстів). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 302—305.

11. Паров'як І.І. Експресивний потенціал синтаксичних одиниць у німецькомовному постмодерністському прозовому тексті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2015. 242 с.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010.
13. Сербіна Т.Г. Особливості експресивного синтаксису поезій Т. Шевченка. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2014. Вип. 1. С. 67—72.
14. Сковородников А.П. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты. Москва, 2011.
15. Словник української мови. Т. 1—11. Київ, 1970—1980.
16. Топчій Л.М. Синтаксичні маркери експресивності в мові Ірини Калинець. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2015. № 19. Т. 2. С. 58—60.
17. Baluch J., Gierowski P. Czesko-polski słownik termin w literackich. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
18. Faure R., Zucker A., Mellet S. Poétique de la syntaxe rythmique de la langue, hommages a michel biraud (etudes anciennes de l'adra). Paris: Édition DE BOCCARD, 2017.
19. Forsyth M. The Elements of Eloquence. New York: Berkley Publishing Group/Penguin Publishing, 2014.
20. Mejer R. Deutsche Stilistik. Paderborn, 2013.

REFERENCES

1. Bystrova, O. (2004). Dominant image and poetic syntax. *Visnyk L'viv's'koho Universytetu. Seriya Filolohichna*, 35, 49—59 (in Ukrainian).
2. Vekkeser, M.V. (2007). Polisindefon as a stylistic figure (on the material of Modern Russian): *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Krasnoyarsk (in Russian).
3. Vovk, A.V. (2020). Expressive syntax in the system of idiosyncrasy of a writer (On the material of O. Honchar's Diaries): *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Dnipro (in Ukrainian).
4. Horpynych, V.O. (2004). *Morphology of the Ukrainian language*. Kyiv (in Ukrainian).
5. Gusarova, N.D. (2001). On the issue of studying poetic syntax of lamentations by I.A. Fedosova. *Russkaya Istoricheskaya Fonologia. Problemy i Perspektivy*, 143—149. Petrozavodsk (in Russian).
6. Dzhaubaeva, F.I. (2008). *The harmony of the poetic text of A.S. Pushkin: Polisindefon*. Stavropol (in Russian).
7. Zahnitko, A. (2012). *Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms* (Vols. 1—4). Donetsk (in Ukrainian).
8. Kviatkovskii, A.P. (1966). *Poetry dictionary*. Moscow (in Russian).
9. Hrom' yak, R.T., Kovaliv, Yu.I., & Teremko, V.I. (Eds.). (1997). *Literary dictionary*. Kyiv (in Ukrainian).
10. Melkumova, T.V. (2012). The pragmatic role of polysyndeton (on the materials of mass media texts). *Visnyk Zaporiz'koho Natsional'noho Universytetu. Filolohichni Nauky*, 1, 302—305 (in Ukrainian).
11. Parov' yak, I.I. (2015). Expressive potential of syntactic units in German-language postmodernist prose text: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Chernivtsi (in Ukrainian).
12. Selivanova, O.O. (2010). *Linguistic encyclopedia*. Poltava (in Ukrainian).
13. Serbina, T.H. (2014). Peculiarities of expressive syntax of Taras Shevchenko's poems. *Psycholoho-Pedahohichni Osnovy Humanizatsiyi Navchal'no-Vykhovnoho Protsehu v Shkoli ta VNZ*, 1, 67—72 (in Ukrainian).
14. Skovorodnikov, A.P. (2011). *Encyclopedic dictionary. Expressive means of the Russian language and speech errors and shortcomings*. Moscow: Flinta (in Russian).
15. Bilodid I.K. (Ed.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vols. 1—11). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

16. Topchiiy, L.M. (2015). Syntactic markers of expressiveness in the language of Iryna Kalynets'. *Naukovyi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu*, 19(2), 58–60 (in Ukrainian).
17. Baluch, J., & Gierowski, P. (2016). *Czesko-polski słownik terminów literackich*. Cracow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (in Polish).
18. Faure, R., Zucker, A., Mellet, S. (2017). *Poétique de la syntaxe rythmique de la langue, homages a michel biraud (études anciennes de l'adra)*. Paris: Édition DE BOCCARD (in French).
19. Forsyth, M. (2014). *The Elements of eloquence*. New York: Berkley Publishing Group/Penguin Publishing (in English).
20. Mejer, R. (2013). *Deutsche Stilistik*. Paderborn: Salzwasser Verlag GmbH (in German).

Статтю отримано 20.03.2021

Olesia Tieliezhkina, Doctor of Sciences in Philology,
Associate Professor in the Department of Language Training, Pedagogy and Psychology,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17 Marshal Bazhanov St., Kharkiv 61002, Ukraine
E-mail: o_tele_o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

POLYSYNDETON IN UKRAINIAN POETRY LANGUAGE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH — BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS AND FUNCTIONAL LOAD

Polysyndeton may be seen as not developed properly in the Ukrainian linguistic style, although it has been vastly applied in the language of poetry of Ukrainian artists in the second half of the 20th — beginning of the 21st century. The aim of this article is to reinterpret polysyndeton as a stylistic figure based on the rhythmic repetition of the same conjunctions, prepositions, and particles which help to achieve a harmonious structure of the poetic text.

Rich data collected have allowed distinguishing varieties of polysyndeton due to the following criteria: 1) word class membership of a repeated unit, e.g., conjunctive, prepositional, and partial; 2) placement in contact, e.g., contact, distant; 3) the nature of 'grammatical registration' (for sentences of different grammatical structure). Moreover, all varieties of expressive means of a language are significant for the formation of the linguistic units of the poem: they perform pictorial and compositional functions and functions of accentuation, metaphorisation, the actualization of the emotional component of the expressed and harmonious organization of poetic text's space. This indicates the multifunctionality of polysyndeton as a stylistic figure which contributes to the harmonization of a language and poetic narrative.

Keywords: *stylistic syntax, language and poetic narrative, multifunctionality, polysyndeton.*